

доц. др **Зоран Ранковић**
Православни богословски факултет
Катедра за филологију
Београд

Делатност српских научника током 20. века на стандардизацији црквенословенске ортоепске норме у Србији

Апстракт: Интенција рада је да се прати делатност српских научних посленика током 20. века на утврђивању ортоепске норме црквенословенског језика у српској говорној средини.

Кључне речи: рускословенски језик, српкословенски језик, црквенословенски језик, фонетска реализација.*

После велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем и доласком у крајеве преко Саве и Дунава, српски народ, изложен верском и језичком притиску римокатоличке Аустроугарске, духовно се окреће Русији и обраћа јој се за помоћ. Резултат те српско-руске културне оријентације јесте отварање славенске школе у Сремским Карловцима 1726. године.¹ Прву славенску школу водио је Максим Суворов, често уз помоћ свога брата Петра, све до смрти оснивача славенске школе у Срба – митрополита Мојсија Петровића.

Под новим митрополитом, Вићентијем Јовановићем, није дошло до гашења школе у Сремским Карловцима. Уместо Суворовљеве славенске, 1733. год. почела је рад славенско - латинска школа у којој је предавала група руских учитеља из Кијева на челу с Емануилом Козачинским. Латинска школа, коју је, поред других, похађао тада дечак Јован Рајић, прекинула је рад 1737. године, после упокојења митрополита Вићентија Јовановића. Међутим, Срби у данашњој Војводини, оставши у границама Аустроугарске (после Београдског мира 1739.), продужили су даље развијање свога школства на рускословенском језику. До данас, постепено сужавајући поље своје употребе, рускословенски је остао у функцији званичног богослужбеног језика Српске православне цркве.

Са лингвистичког становишта, прелажење са српкословенског на нови тип црквеног и књижевног језика није представљало неку посебну тешкоћу. Међусобне сличности и истоветности руског црквеног и српског црквеног језика првих деценија 18. века биле су велике: оба ова језика представљала су, заправо, варијетете једног истога, старословенског језика, првог словенског црквеног и књижевног језика. Стога, како се у науци истиче, замена српкословенског језика ру-

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 30. маја 2008. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ А. Младеновић, *О неким питањима примене и измене рускословенског језика код Срба*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXV/2, Нови Сад 1982, 47-55.

скословенским у Срба није примана „као замена једног језика другим, већ само као примање друге варијанте једног истог језика који је имао ширу распрострањеност употребе и који је водио ка уједињењу са свом осталом културном сфером *Slaviae Orthodoxae*“.² Сличности између ових двају црквених језика везаних за једну основу огледале су се нарочито у морфологији, синтакси и лексици. Разлике које су међу њима постојале јесу редакцијског карактера а оне се углавном тичу фонологије, графиције и правописа. Стога не изненађује то што је усвајање рускословенског језика у српској говорној средини пратила извесна конфронтација тога језика како са српским тако и са српскословенским језиком, тј. како с народним тако и са књижевним. Под утицајем ових двају језика, рускословенски се на српском говорном подручју изменио, пре свега, на пољу фонетске реализације.³ У свом штампаном виду рускословенски језик остао је ван домашаја србизације, тј. у богослужбеним књигама тај језик је дат у складу с одговарајућим графичким, ортографским и језичким нормама. Србизирање је захватило рускословенски језик у читању и певању. Тако је настала српска верзија, или, по речима П. Ђорђевића, српска редакција рускословенског језика : „Назив „рускословенски“ може да се с правом односи само на језик у црквеним, богослужбеним књигама, на „мртво слово“. Али чим се на њему људи Богу моле, онда он природно престаје да буде само мртав језик. Иако он данас нема особине живог књижевног или разговорног језика у пуном смислу, он ипак тиме што се изговара (чита или поје) има своју живу фонетику, која дакако није идентична са фонологијом данашњег нашег језика...Сви такви изговори имају заједничку српску основицу, фонетску базу. Постоји, дакле, просечни изговор као специјално наш или српска редакција рускословенског језика. Јасно је, према томе, да код нас постоји разлика између црквеног језика у књигама и ван књига, у њиховом читању“.⁴ Стога се може рећи да се под термином „црквенословенски језик“⁵ на српском подручју подразумева рускословенски језик са српским изговором.

Имајући у виду ту чињеницу да црквенословенски језик у Срба представља рускословенски језик прилагођен српском фонетском систему, у даљем излагању указаћу на рад српских научних посленика 20. века на стандардизацији изговора нашег црквеног језика.⁶

Различита гласовна вредност појединих слова заједничких рускословенској и српскословенској азбуци јесу елементи које су Срби морали учењем савлађивати у сусрету с црквенословенским богослужбеним књигама. Руски изговор, који

² А. Младеновић, *Нови радови Н. И. Толстоја из историје књижевног језика у Срба*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXIII/1, Нови Сад 1980, 211.

³ Види у новијим радовима који су везани за ову проблематику : З. Ранковић, *Напомене о црквенословенском језику у Срба*. - Црквене студије, III, 3, Ниш 2006, 299-305; исти, *Укратко о транскрипцији црквенословенских текстова*. - Годишњак, VII, 7, Фоча 2008, 59-67.

⁴ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*. - Богословље, VI, 3, Београд 1931, 236.

⁵ За језик богослужбених књига православних Словена употребљава се више термина : руска редакција старословенског језика, рускословенски, новоцрквенословенски, рускоцрквенословенски, црквенословенски језик. Види : А. Младеновић, *Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег периода*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXX/2, Нови Сад 1987, 45, напомена 1.

⁶ Овом приликом нисам узимао у разматрање ову тематику у уџбеницима и приручницима црквенословенског језика.

су преносили руски учитељи, није био прихваћен од стране српских ученика, јер је представљао „насиље“ над фонетским системом српског језика.⁷ Кроз читав 18. век и делом 19. - све до Вукове реформе, поједина слова заједничка рускословенској и српкословенској азбуци имају код српских писаца различиту гласовну вредност и различит начин обележавања.⁸ Та разноликост у изговору црквенословенских текстова била је предмет спора и у 20. веку. Тако Сава Петковић, професор у богословији у Ср. Карловцима, сведочи о томе да су до њега стизале „разне примедбе и приговори у погледу нетачног читања црквенослов(енског) језика у Богословији Св. Саве“.⁹ Стога се у научним радовима највише пажње посвећује проблему изговора и транскрипције црквенословенских текстова.

У првим таквим радовима указује се на конкретне проблеме који су се појавили при изговору црквенословенских текстова.

Већ поменути С. Петковић у чланку *О нетачном читању црквенословенског језика у нашој Цркви* умесно је изложио разлику у читању веларних сугласника l, n, r и њихових палатализованих парњака. Показујући у којим је ситуацијама исправно умекшавати сугласнике l и n пред самогласницима e и i, он заступа читање које се може карактерисати као етимолошко, јер у први план не ставља начин писања, већ порекло написаних облика. Стога Сава Петковић и закључује : „Без познавања старослов. језика не може се ни замислити темељно знање, па ни правилно читање, црквеносл. језика“.¹⁰ Овим начелом он се водио и при изради речника црквенословенског језика,¹¹ да би, како пише у *Предговору* „омогућио читаоцима ...правилно читање и изговарање појединих црквенослов. речи“ (стр. VI). Међутим, гледање само на старословенски језик одвело је, по свој прилици, Саву Петковића на погрешну страну у погледу читања палатализованог r као *rj*, што је неприхватљиво. Неприхватљиви су, дакле, изговорни облици *морјем*, *царјех* (< moremx, carehx), како предлаже Сава Петковић.¹²

Њега допуњује, али и исправља, Петар Ђорђић.¹³ Ђорђић сматра да ослањање само на старословенски језик није довољно за правилно читање црквенословенског језика. Он пише:

„Да се одреди карактеристика данашњег изговора нашег црквеног језика морају се узети у обзир све фонетске црте које се јављају код читања. Само на тај начин може да се добије права слика тога језика. Основни старословенски тип сачуван је, углавном, само у морфологији. Фонетска страна, по којој се и разликују поједине редакције, претрпела је много измена“.¹⁴

⁷ Б. Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*. Превео М. Поповић, Београд - Нови Сад 1995, 45.

⁸ А. Младеновић, *Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2 Нови Сад 1979, 91-129.

⁹ С. Петковић, *О нетачном читању црквенословенскога језика у нашој Цркви*. - Гласник Српске православне патријаршије, VII, 4, Ср. Карловци 1926, 52.

¹⁰ С. Петковић, *О нетачном читању црквенословенскога језика у нашој Цркви*, 54.

¹¹ С. Петковић, *Речник црквенословенског језика*, Ср. Карловци 1935.

¹² С. Петковић, *О нетачном читању црквенословенскога језика у нашој Цркви*, 69. Најновији поглед на ове радове С. Петковића види : З. Ранковић, *Протојереј Сава Петковић и његов допринос српској славистици*. - Славистика, XII, Београд 2008, 50-51.

¹³ П. Ђорђић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*. - Богословље, VI, 3, Београд 1931, 236-245; исти : С. Петковић, *Речник црквенословенског језика*, Ср. Карловци 1936. Приказ. - Богословље, XI, 3, Београд 1936, 213-236.

¹⁴ П. Ђорђић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 242.

Потом Ђорђевић набраја црте и особине фонетског система нашег књижевног и говорног језика које су „по неопходности и сасвим природно“¹⁵ ушле у изговор рускословенског језика у Срба,¹⁶ па закључује : „Као што се из изнетог материјала види, наш данашњи изговор црквенословенског језика има и нарочито српско обележје“.¹⁷ Он је, може се с пуним правом рећи, поставио темељ за стандардизацију говорне реализације црквенословенског језика на српском говорном подручју, а то је да се без познавања српског и рускословенског не може замислити темељно познавање, па ни изговор, црквенословенског језика.

Делатност Александра Младеновића на овом пољу то потврђује. Полазећи од смерница које је поставио П. Ђорђевић, он пребира по мору књижевних дела српских писаца 18 и 19. века и научној јавности износи историју посрбљавања рускословенског језика на српском говорном подручју.

Он указује да је рускословенски језик, после стабилизовања у српској средини, „своју службу све више ограничавао и сводио на богослужбену и црквено-административну функцију“.¹⁸ Пошто је србизирање захватило рускословенски језик у његовој говорној реализацији, он набраја све промене које су усвојене од стране српских говорника (нпр. нови изговор *јерија* (- и), *тхите* (- т), *јата* (у духу јекавизма) итд.). При томе, он излаже историју тих промена, тј. наводећи примере из историје српског и рускословенског језика, као и из дела писаца 18 и 19. века, он излаже узроке и разлоге промене.¹⁹

Прилог познавању тачног изговора слова *јат* даје Павле Ивић у осврту на један рад Б. А. Успенског.²⁰ Он само потврђује да је у српској говорној средини црквенословенско *јат* „апроксимација“²¹ руског изговора које је за српско ухо звучало као *је*. То значи да је црквенословенско *q* заузело у српској ћирилици место слова &.

Димитрије Е. Стефановић, некадашњи професор црквенословенског језика на Богословском факултету, резимира оно што је већ изречено о црквенословенском језику у српској говорној средини²² и закључује да се црквенословенски текстови читају и певају „углавном, према правилима фонетике стандардног срп-

¹⁵ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 243.

¹⁶ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 243-245.

¹⁷ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 245.

¹⁸ А. Младеновић, *Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег периода*. - Зборник за филологију и лингвистику, 46.

¹⁹ А. Младеновић, *Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXII/2 Нови Сад 1979, 91-129; *О неким питањима примене и измене рускословенског језика код Срба*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXV/2, Нови Сад 1982, 47-81; *Неколико мисли о српкословенском, рускословенском и славено-српском типу књижевног језика*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXVII-XXVIII/1-2, Нови Сад 1984-1985, 501-505; *Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег периода*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXX/2, Нови Сад 1987, 45-64; *Рускословенски језик код Срба у првој половини XIX века*. - Зборник за филологију и лингвистику, XXX/2, Нови Сад 1987, 69-74.

²⁰ П. Ивић : Б. А. Успенский, *Архаическај система црковнославјанског произношења*. - Зборник за филологију и лингвистику, XIII/1, Нови Сад 1970, 284-287.

²¹ П. Ивић : Б. А. Успенский, *Архаическај система црковнославјанског произношења*, 287.

²² Д. Е. Стефановић, *Нешто о транскрипцији певаних рускословенских богослужбених текстова*. - Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 15, Нови Сад 1994 (шт. 1995), 65-74.

ског језика. Српски изговор тих текстова донекле је учвршћен према моделима српскословенског...²³

Драган Протић, предавач црквенословенског језика на Православном богословском факултету, својим кратким радом о скраћеницама у црквенословенском језику²⁴ дао је допринос правилном изговору црквенословенског језика.

Тежња да се рускословенски језик у српској језичкој средини србизира огледа се и у акцентовању текста који се изговара. Има основа уверење да су рускословенски језик Срби најпре изговарали на руски начин,²⁵ а да су касније, под утицајем српског језика, акценат прилагођавали акценатском систему савременог им српског језика.²⁶ У изговору рускословенског језика у српској језичкој средини данас се примењује - или боље речено томе се тежи - новоштокавски четвороакценатски систем којим се одликује савремени српски књижевни језик, и на том систему треба изграђивати систем акцентовања рускословенског у српској језичкој средини. Тада је разумљиво што се речи из рускословенског које су идентичне са српским акцентују исто као и у српском.²⁷ С друге стране, „у речима које не одговарају сличним српским речима чува се правилно само преношење акцента са последњег слога“.²⁸ Ово, наравно, важи за изговор црквенословенскога језика. У новије време обављено је истраживање о понашању акцента приликом појања истих текстова.²⁹ Ово истраживање је показало да се мелодијски акценат може слагати с језичким српским и/или рускословенским акцентом, али може и да се не слаже ни са једним: „... место језичког акцента није било одлучујуће за одређивање места мелодијског акцента. Према томе, мелодијски акценат се није увек везивао за место језичког“.³⁰

Из наведенога се може видети да је усвајање рускословенског језика од стране српских говорника пратила извесна конфронтација тога језика како са српским тако и са српскословенским језиком. Под утицајем ових двају језика, рускословенски се на српском говорном подручју изменио, пре свега, на пољу говорне реализације. Тако је настала српска редакција рускословенског језика, код Срба позната као црквенословенски језик, чије основне одлике представљају резултат процеса србизирања рускословенског језика. Током 20. века дошло је, проучавањем писаног наслеђа насталог током 18 и 19. века, до систематизације тих промена у изговору црквенога језика а самим тим и до стандардизације црквенословенске ортоепске норме у српској језичкој средини.

²³ Д. Е. Стефановић, *Нешто о транскрипцији певаних рускословенских богослужбених текстова*, 65.

²⁴ Д. Протић, *Скраћено писање речи*. – Богословље, 1-2, Београд 1993, 87-89.

²⁵ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 237.

²⁶ О шаренилу приликом прилагођавања рускословенских акцената српској језичкој средини види: А. Ђирић, *Прилог проучавању акценатуације у данашњем црквеном језику*. - Зборник православног Богословског факултета, II, Београд 1951, 527-533.

²⁷ Уп. П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 245.

²⁸ П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*, 245.

²⁹ Д. Стефановић и Д. Е. Стефановић, *Прилог проучавању односа између места мелодијског и језичког акцента у српском црквеном народном појању на примерима Осмогласника Стевана Стојановића Мокрањца*. У: Стојан Новаковић - личност и дело, Београд 1995, 399-404.

³⁰ Д. Стефановић и Д. Е. Стефановић, *Прилог проучавању односа између места мелодијског и језичког акцента у српском црквеном народном појању на примерима Осмогласника Стевана Стојановића Мокрањца*, 403.